

جایگاه مدارا در سنت و سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

ناصر باقری بیدهندی^۱

مقبول حسین^۲

چکیده

مدارا مهم‌ترین نیاز جامعه امروزی در حیات مادی و معنوی بشر است، و بدون مدارا نمی‌شود آرامش و آسایش را به دست آورد، حقیقتاً می‌توان گفت که برای همه زمان‌ها در هر امری، بهترین نمونه و الگو، شخصیت رسول اکرم صلی الله علیه و آله است و به همین دلیل قرآن کریم از اخلاق آن حضرت به خلق عظیم یاد می‌کند، پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در مقابل دشنام، آزار و اذیت دشمنان، همیشه در پیشگاه خدا، درحق آنان دعا می‌کرد و از خداوند هدایت و سعادت آنان را می‌طلبید. با بررسی آیات قرآن جایگاه مدارا برای همه روشن می‌شود زیرا مدارا با مردم امتثال امر خدا است. و با توجه به سنت پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله نیز روشن می‌گردد که همه انسان‌ها نیاز به مدارا و ملاحظت در زندگی فردی و اجتماعی دارند. یافته‌های این مقاله نشان می‌دهد که مدارا در قرآن و سنت پیامبر خدا صلی الله علیه و آله جایگاه والایی دارد، مدارا با مردم در اسلام یک اصل است، و فرمان الهی به آن تعلق گرفته است و پیامبران الهی مأمور به مدارا با مردم بودند، مدارا در تربیت نقش بسزایی دارد و مدارا یک تکلیف اخلاقی در اسلام است، و باید گفت که برخلاف تصور برخی، پیامبر آخرالزمان مهربان‌ترین و دلسوزترین پیامبر از میان پیامبران الهی بود.

کلیدواژگان

مدارا، قرآن، سنت و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله.

^۱. عضو هیئت علمی جامعه المصطفی صلی الله علیه و آله العالمیه، تاریخ دریافت ۱۳۹۵/۷/۲۲ تاریخ تأیید ۱۳۹۵/۹/۱۰.

^۲. دانش‌پژوه کارشناسی ارشد تاریخ اهل بیت علیهم السلام، جامعه المصطفی صلی الله علیه و آله العالمیه.

۱- مدارا

۱-۱- مدارا در لغت

«مدارا» واژه عربی است و از ریشه «دری» به معنای شناخت و معرفت یا «درأ» یعنی متمایل شدن به یک جانب و دفع کردن آمده است.^۱ براین اساس، واژه «مدارا» به معنای ملاطفت، نرمی و ملایمت و نیز به معنی حُسن خُلق و معاشرت نیکو با مردم است.^۲ برخی نیز گفته‌اند که به معنای مهربانی، مجامله و ملاطفت کردن، مودبانه یا چابلوسانه برخورد داشتن آمده است.^۳ و منظور از «مدارا» نوعی برخورد همراه با سعه صدر، گذشت و تحمل است؛ معادل آن چه امروز از آن به تساهل تعبیر می‌شود. بعضی به اشتباه، مدارا را با واژه‌ی «تولرانس» (Tolerance) مدارا، رواداری، بردباری، سازگاری، شکیبایی، گذشت، نرمش، پذیرش، جایز شماری^۴ غربی یکی می‌دانند؛ زیرا تولرانس نوعی برخورد همراه با تساهل و کوتاه آمدن از حق خود است، اما این معنا مورد قبول اسلام نیست.^۵

۱-۲- مدارا در اصطلاح

برخی مدارا را چنین تعریف نمودند: نرمش در رفتار و گفتار در معامله با دیگران و تحمل بعضی ناملایمات.^۶ و مدارا در معنای عرفی آن عبارت است از این که انسان در مقابل بدی‌ها و ناملایمات دیگران از خود ملایمت و ملاطفت و گذشت نشان دهد.

۱. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ج ۱، صص ۶۷۱ و ۶۷۲؛ ج ۱، ص ۱۳۶.
۲. محمدبن مکرّم ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۴، ص ۲۵۵؛ فخرالدین بن محمد طریحی، مجمع البحرین، ج ۱، ص ۱۳۷؛ احمدبن محمد مقرئ فیومی، المصباح المنیر، ج ۱، ص ۱۹۴.
۳. آذرتاش آذرنوش، فرهنگ معاصر عربی و فارسی، انگلیسی هانس رو، ۱۳۹۱، ص ۳۰۶.
۴. محمد امین زاهدی، فرهنگ لغت انگلیسی، zodiac ویرایش ۲، لفظ tolerance؛ علی محمد، حق شناس، فرهنگ معاصر هزاره، ج ۲، ص ۱۷۹۴.
۵. حسین عبدالحمیدی، تساهل و تسامح از دیدگاه قرآن و عترت، ص ۱۵.
۶. علی اکبر رشاد، دموکراسی قدسی، ج ۲، ص ۱۴۵.

۱-۳- تعریف برگزیده

مدارا عبارت است از رفتار و برخورد ملایم و نرم همراه با بخشش در زندگی در مقابل دیگران چه فرد مقابل مسلمان یا نباشد خواه ضعیف یا توانا باشد. خداوند همه را به صلح فرامی‌خواند تا جهان را خانه‌ی امن بکند، و مردم را به سوی آن دعوت می‌کند و می‌فرماید: و خدا به دارالسلام فرامی‌خواند و هر که را خواهد به صراط مستقیم هدایت می‌نماید.^۱ و به پیامبر اسلام ﷺ نیز امر می‌کند که پیروان همه‌ی ادیان آسمانی را به وحدت بر مدار توحید و حریت دعوت کند.^۲ و در جای دیگر به همگان دستور می‌دهد که در نیکی و پرهیزگاری با هم تعاون و تعامل کنید و هرگز بر گناه و عداوت، کسی را یاری نکنید.^۳

۲- مدارا در آیات الهی

خدای متعال خوش‌خویی، صفات پسندیده، حسن رفتار و مدارای پیامبر اکرم ﷺ را در آیات مختلف بیان کرده است، و در منابع روایی نیز می‌توان این صفات نیکو را یافت.

۲-۱- رحمت الهی بر موجودات

یکی از صفات مهم نبی اکرم ﷺ آن است که رسول رحمت الهی و پیامبر رحمت است، زیرا آن چه موجب سعادت ابدی مردم می‌شود برای آن‌ها آورده است پیامبر خدا ﷺ برای همه حتی مشرکان و کافران مایه رحمت و مهربانی است خداوند کریم ایشان را به صورت رحمت فرستاد: ما تو را جز برای رحمت و نعمت جهانیان نفرستادیم.^۴ در این آیه به طور صریح بیان فرمود که آن حضرت برای عالمین رحمت است. و در تفسیر ذیل این آیه آمده که ابن عباس گوید:

۱. یونس، ۲۵. وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ .
۲. آل عمران، ۶۳. قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا آرِبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ، فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ
۳. المائدة، ۲. وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ .
۴. انبیاء، ۱۰۷. وَ مَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ .

پیامبر رحمت است برای خوب و بد و مؤمن و کافر. پس برای مؤمن در دنیا و آخرت رحمت است و برای کافر در همین دنیا که از بلاها و مسخها و هلاکتها معاف شده است.^۱ در امت‌های گذشته خداوند به سبب نافرمانی از پیامبران شان، آن‌ها را گرفتار عذاب‌هایی در دنیا کرد، حال آن که امت محمد صلی الله علیه و آله با وجود نافرمانی و آزار و اذیت پیامبر صلی الله علیه و آله، هرگز بر آن‌ها عذاب نازل نشد، خود آن حضرت فرمود: من رحمتی هستم که از جانب خدا هدیه شده‌ام.^۲

۲-۲- عدم خشونت و سنگدلی

وقتی خدا خود رحیم و مهربان است فرستاده او حضرت محمد صلی الله علیه و آله حتماً سنگدل و خشن نخواهد بود و خداوند آن حضرت را چنین خطاب می‌کند: پس به (برکت) رحمت الهی، در برابر آنان [مردم] نرم (و مهربان) شدی! و اگر خشن و سنگدل بودی، از اطراف تو، پراکنده می‌شدند. پس آن‌ها را ببخش و برای آن‌ها آموزش بطلب! و در کارها، با آنان مشورت کن! اما هنگامی که تصمیم گرفتی، (قاطع باش! و) بر خدا توکل کن! زیرا خداوند متوکلان را دوست دارد.^۳

در این آیه خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله چند دستور می‌دهد که هر کدام برای اداره مردم ضروری و لازم است. یک: فرمان عفو و بخشش. دو: طلب مغفرت. سه: مشورت با مردم در کارها زیرا نرم و مهربان بودن باعث جذب مردم می‌شود. چهار: توکل بر خدا.

در تفسیر این آیه چنین آمده است که دستورات کلی داده شده به آن حضرت که برنامه‌های زندگی در این آیه وجود دارد اگرچه این آیه درباره جنگ احد نازل شده است چون برخی از مسلمانان در این جنگ فرار کردند و در نتیجه پیروزی به دست نیآوردند. وقتی نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمدند و اظهار شرمندگی و ندامت می‌کردند و تقاضای عفو و بخشش کردند. خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دستور عفو

۱. فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱۶، ص ۱۷۳.

۲. همان، ج ۱۶، ص ۱۷۳. قال النبی صلی الله علیه و آله: إِنَّمَا أَنَا رَحِمَةٌ مُهْدَاةٌ.

۳. آل عمران، ۱۵۹. فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَ شَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ.

عمومی برای آن‌ها صادر کرد و آن حضرت همه فراری‌ها و خطاکاران را بخشید و آنان مورد رحمت و مهربانی ایشان قرار گرفتند این ویژگی‌های فوق‌العاده، جزء اخلاق آن حضرت بود، و خداوند می‌فرماید: در پرتو رحمت و لطف پروردگار، تو با مردم مهربان شدی در حالی که اگر خشن و تندخو و سنگدل بودی از اطراف تو پراکنده می‌شدند.^۱ و این مهر بانی و نرمی ایشان خیلی تأثیر بر مردم گذاشته بود.

و خداوند در این آیه مؤمنان را ترغیب می‌کند که شما نیز صفت عفو و بخشش از گناهکار را داشته باشید و در رفتار و گفتار خود هیچ وقت از خشونت و تند خوئی استفاده نکنید و به عبارت دیگر از اخلاق خوب غافل نباشید. و در همه کارها بر خدا توکل کنید. این آیه نشان می‌دهد که لطف خدا است که اگر رحمت و نرمی و تواضع از پیغمبر ﷺ صادر نمی‌شد هیچ کس دعوت او را نمی‌پذیرفت و به او ایمان نمی‌آورد خداوند امور نفرت‌آور را از پیامبر ﷺ و دیگر انبیاء و اوصیای آن‌ها دور کرده است. و از این آیه نیز استفاده می‌شود که پیامبران الهی از گناهان کبیره پاک هستند و نسبت به گناهان کبیره نفرت زیاد دارند.^۲

همچنین از این آیه شریفه استفاده می‌شود که سرچشمه خُلق و خوی پسندیده، رحمت الهی است که خداوند در دل پیامبرش نهاده و این اخلاق نیکو یکی از عوامل گرایش مردم به اسلام شده است.

۲-۳- دعوت با حکمت و موعظه

برای دعوت به اسلام راه‌های مختلفی وجود دارد، به وسیله جنگ و شمشیر و خشونت، یا با مدارا و موعظه حسنه، خداوند به پیامبر اعظم ﷺ روش دعوت به سوی اسلام را بیان فرموده، می‌فرماید: با حکمت و اندرز نیکو، به راه پرورد گارت دعوت نما! و با آن‌ها به روشی که نیکوتر است، استدلال و مناظره کن! پروردگارت، از هر کسی بهتر می‌داند چه کسی از راه او گمراه شده است؛ و او به

۱. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۳، ص ۱۴۱.
 ۲. فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص ۳۱۷.

هدایت‌یافتگان داناتر است.^۱

در این آیه سه روش دعوت بیان شده است: دعوت باحکمت؛ دعوت با موعظه حسنه؛ دعوت با مجادله نیکو، که هر سه در مورد روش سخن گفتن است، رسول اکرم صلی الله علیه و آله در دعوت خود از سوی خدا مأمور به یکی از این سه طریق بوده است، و ترتیب این سه روش حکمت، موعظه و جدال به حسب افراد استفاده می‌شود، اول باید با حکمت سپس موعظه و جدال بکار گرفته شود. و در آیه دیگر خداوند متعال به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله امر فرمود: که با مردم مدارا کند و چنین دستور داد: با آنها مدارا کن و عذرشان را بپذیر، و به نیکی‌ها دعوت نما، و از جاهلان روی بگردان (و با آنان ستیزه نکن).^۲

۲-۴- اخلاق عظیم

اخلاق پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مهترین عامل برای جلب و جذب مردم به طرف دین اسلام بود، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هدف مبعوث شدن خود را این گونه بیان فرمود: همانا من برانگیخته شده‌ام تا مکارم اخلاق را به کمال رسانم.^۳ و خدا هم، چنین خطاب فرمود: و تو اخلاق عظیم و برجسته‌ای داری.^۴

از این رو یکی از مهم‌ترین عوامل پیروزی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله اخلاق آن حضرت صلی الله علیه و آله بود. همه صفات اخلاقی و مکارم اخلاق در آن حضرت جمع شده بود و سخت‌ترین دشمنان اسلام تحت تأثیر قرار می‌گرفت، نمونه بارز آن در فتح مکه مشاهده می‌شود، هنگامی که مشرکان مکه آن حضرت را از اول بعثت تا سال سیزدهم آزار و اذیت نموده بودند، ولی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دستور عفو عمومی برای مشرکان را صادر کرد، و از تمام جنایات آنها در گذشت، و این موجب شد که مردم مکه گروه گروه به سوی اسلام آیند و مسلمان شدند.^۵

۱. نحل، ۱۲۵. ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ...

۲. اعراف، ۱۹۹. خذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ.

۳. فضل بن حسن طبرسی، مکارم الأخلاق، ص ۸؛ پاینده، ابو القاسم، نهج الفصاحة، ص ۳۴۵. قال رسول الله صلی الله علیه و آله: إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ.

۴. قلم، ۴. وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ.

۵. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۴، ص ۳۷۸.

از مصادیق «خلق عظیم» این است هنگامی که پیامبر خدا ﷺ از سوی مشرکان مکه هدف آزارها و اذیت‌های فراوان، و مخالفت‌های آنان در طول رسالت قرار گرفته بود، آن حضرت در مقابل آن‌ها با صبر و استقامت تحمل نموده، و مدارا و بزرگواری از خود نشان دادند. ایشان را با سنگ به شدت مجروح می‌کردند و حتی گاهی اوقات حضرت مجبور می‌شد که مکه را ترک نموده به کوه‌ها پناه ببرد، و گاهی موقع پاهای آن حضرت زخمی می‌شد و همسر مهربانش حضرت خدیجه کبری عَلَيْهَا السَّلَامُ و امیرمؤمنان عَلَيْهِمُ السَّلَامُ ایشان را درمان می‌کردند یا وقتی که در جنگ اُحد توسط عتبه بن ابی وقاص دندان مبارکشان شکسته و لب ایشان زخمی گردید، پیامبر خدا ﷺ در همان حال با دل رئوف و مهربان برای قوم خویش دعای می‌کرد و فرمود: «اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ؛ و در روایت دیگر آمده است اللَّهُمَّ اغْفِرْ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ؛ خدایا قوم مرا هدایت کن و آن‌ها را ببخش چرا که آن‌ها ناآگاهند.»^۱

۲-۵- آشکار نمودن دعوت با مدارا

و پیامبر اعظم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در تمام زمان رسالت خویش براساس مدارا حرکت کرد، و در بیان کردن حق با استواری و محکم قدم برداشت و هرگز با باطل سازش نکرد، و با همه مردمان و پیروان خویش با مدارا رفتار نمود، چنان‌که وقتی فرمان آشکار شدن دعوت و انذار خویشاوندان نازل شد، فرمان مدارا با پیروان نیز مطرح شد: آنچه را مأموریت داری، آشکارا بیان کن! و از مشرکان روی گردان و به آن‌ها اعتنا نکن.^۲ و خویشاوندان نزدیک را انذار کن. و بال و پر خود را برای مؤمنانی که از تو پیروی می‌کنند بگستر.^۳

پیامبر اعظم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ توسط علی عَلَيْهِ السَّلَامُ تمام خویشاوندان و نزدیکان خود را دعوت نمود. زیرا یکی از مصادیق روش مدارا و جذب مردم با دادن طعام است، به

۱. میرزا حبیب الله خویی، منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغة، ج ۱۸، ص ۱۵۸؛ محمدبن یوسف صالحی دمشقی، سبیل الهدی و الرشاد فی سیرة خیر العباد، ج ۱، ص ۴۸۱.
 ۲. حجر، ۹۴. فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ.
 ۳. شعراء، ۲۱۵. وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ.

همین جهت پیامبر خدا ﷺ به علی دستور دادند که غذا و شیر آمده کند. خدای متعال درباره مؤمنان فرمود: و بال و پر خود را برای مؤمنانی که از تو پیروی می‌کنند بگستر. ^۱ از امام صادق علیه السلام درباره این آیه روایت شده است که فرمود: در مقابل مؤمنانی که از تو پیروی می‌کنند تواضع و فروتنی کن و خلق پسندیده داشته باش. ^۲

پیامبر اکرم ﷺ به وسیله مدارا توانست مومنان را از پراکندگی حفظ کند، و در مسیر هدایت پیش ببرد. از عایشه سؤال شد که اخلاق پیامبر ﷺ چگونه بود؟ او پاسخ داد: «کان خلقه القرآن؛ اخلاق پیامبر قرآن بود.» ^۳ و مدارا با مردم یک نوع کلید سعادت در زندگی است، و زندگی اجتماعی بدون آن خشک و غیر انسانی است.

۲-۶- اصرار به هدایت مردم

یکی از ویژگی‌های پیامبر خدا ﷺ حریص بودن نسبت به هدایت مردم و مؤمنین بوده است. خداوند در این باره می‌فرماید: رسولی از خود شما به سویتان آمد که رنج‌های شما بر او سخت است، و اصرار به هدایت شما دارد و نسبت به مؤمنان رؤوف و مهربان است. ^۴

در این آیه به ویژگی‌های آن حضرت اشاره شده است ۱- مبعوث شدن از میان اهل مکه. ۲- با دیدن خسارت مردم و نابود شدن آن‌ها ناراحت می‌شود. ۳- آن حضرت برای خیر خواهی و نجات مسلمانان و غیر مسلمانان همیشه سعی و تلاش می‌کرد. ۴- در همه حالات پیامبر خدا ﷺ با مردم رؤوف و مهربان است. و با داشتن چنین اوصاف با هم از ایشان روی و سر پیچی کنیم. بلکه سزاوار است از اوامر ایشان اطاعت کنیم و به او نزدیک شویم و با ایشان انس

۱. شعراء، ۲۱۴ و ۲۱۵. وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ. وَ اخْفِضْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ.

۲. فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱۸، ص ۶۷.

۳. تقی الدین أحمد بن علی مقریزی، إمتاع الأسماع، ج ۲، ص ۱۸۶؛ ابن کثیر دمشقی، البداية و النهایة، ج ۶، ص ۳۵؛ محمدابن سعد واقدی، الطبقات الكبرى، ج ۱، ص ۲۷۳؛ عبدالرحمن بن ابی بکر سیوطی،

الدر المثور فی تفسیر المأثور، ج ۵، ص ۲.

۴. توبه، ۱۲۸. لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَّحِيمٌ.

بگیریم و به آنچه دعوت کرد از دل و جان قبول کنیم.^۱

۲-۷- دلسوزی نسبت به مردم

خداوند درباره دلسوزی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نسبت به مردم چنین فرمود: گویی می‌خواهی به خاطر اعمال آنان، خود را از غم و اندوه هلاک کنی اگر به این گفتار ایمان نیاورند.^۲ و در این آیه کلمه باخع آمده است که از ماده «بخع» گرفته شده و به معنی هلاک کردن خویشتن از شدت غم و اندوه است. این آیه نشان می‌دهد پیامبر خدا صلی الله علیه و آله چه قدر نسبت به مردم دلسوز بود و در رسالت خویش اصرار و پافشاری کرده بود، و وقتی مردم در کنار چشمه قرآن و اسلام نشستند و باز از تشنگی فریاد می‌کشند ناراحت بود. و انسان عاقل با داشتن این همه روشنایی باز هم به راه گمراهی می‌رود و خود را نابود سازد آیا این کار درست است یا نه؟ همه پیامبران الهی چنین دلسوز بودند مخصوصاً پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله حتماً از کارهای مردم ناراحت و دل‌گیر شده بود. بعضی از مفسران چنین می‌گویند که سبب نزول آیه فوق این بود که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مرتباً اهل مکه را به توحید دعوت می‌کرد، اما آن‌ها ایمان نمی‌آوردند، پیامبر خدا صلی الله علیه و آله آن قدر ناراحت شده بود که آثار آن در چهره‌اش آشکار بود، آیه فوق نازل شد و آن حضرت را دل‌داری داد.^۳

مکارم شیرازی می‌گوید: «و از آیات قرآن به خوبی استفاده می‌شود که رهبران الهی بیش از آن چه تصور شود از گمراهی مردم رنج می‌بردند، به ایمان آن‌ها عشق می‌ورزیدند، از این که می‌دیدند تشنه‌کامانی در کنار چشمه آب زلال نشسته‌اند و از تشنگی فریاد می‌کشند ناراحت بودند، اشک می‌ریختند، دعا می‌کردند، شب و روز تلاش و کوشش داشتند، در نهان و آشکار تبلیغ می‌کردند، در خلوت و اجتماع فریاد می‌زدند، و از این که مردم راه روشن و راست را گذارده، به بیراهه می‌رفتند غصه می‌خوردند، غصه‌ای جانکاه که گاهی آن‌ها را تا سرحد مرگ پیش می‌برد! و راستی تا چنین نباشد «رهبری» در مفهوم عمیقش

۱. سیدمحمد حسین طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۹، ص ۵۶۱.

۲. شعراء، ۳. لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ.

۳. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۵، ص ۱۸۵.

پیاده نخواهد شد! گاه این حالت اندوه بقدری شدید می‌شد که جان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به خطر می‌افتاد و خدا او را دلداری می‌داد.^۱ و نتیجه ما می‌توانیم از آیات قرآن مدارای پیامبر خدا صلی الله علیه و آله درباره مدارا استفاده کنیم. اگر آن حضرت اخلاق نیکو نداشته باشد هیچ وقت مردم جهان اسلام را نمی‌پذیرفتند و این یک حقیقت است. قرآن درباره دعوت پیامبران قبل از پیامبر ما روش دعوت با مدارا را بیان کرده است مانند موسی علیه السلام و برادرش، که با همین روش مردم را دعوت می‌کردند.

۳- مدارا در سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

پس از بررسی آیات قرآن اهمیت مدارا را در روایات و سخنان رسول خدا صلی الله علیه و آله بیان خواهیم کرد و هم چنین جایگاه آن در سیره پر برکت ایشان روشن می‌شود.

۳-۱- مدارا، نصف ایمان

اصل مدارا در روایات اسلامی بسیار مورد توجه قرار گرفته است. ایمان انسان با چند چیز کامل می‌شود. مانند ازدواج و... و یکی از آن‌ها مدارا و ملایمت با مردم است، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: مدارای با مردم، نیمی از ایمان و نرمی و مهربانی با آنان نیمی از زندگی است.^۲ رفتار با مدارا در رسول خدا صلی الله علیه و آله نصف زندگی و نیمه ایمان به خدا و رسولش در این کلام مبارک ذکر شده است.

۳-۲- مدارا، امثال امر خدا

انسان در این جهان مخلوق خدا است، و مطابق اوامر او باید رفتار کند و واجبات و... را انجام بدهد و از محرمات دوری کند یکی از برنامه‌های زندگی انسان مدارا نمودن با مردم است آن وقت زندگی او شیرین می‌شود و فرمان خدا

۱. همان، ج ۱۲، ص ۳۴۹.

۲. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحة، ص ۷۲۰؛ کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۲، ص ۱۱۷؛ ابن شعبه حرانی، حسین بن علی، تحف العقول، ص ۴۲. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مُدَارَاةُ النَّاسِ نِصْفُ الْإِيمَانِ وَالرِّفْقُ بِهِمْ نِصْفُ الْعَيْشِ.

را انجام داده و بدون نزاع و درگیری و جنگ احکام خدا به جا بیاورد. رسول خدا ﷺ فرمود: همان گونه که پروردگارم مرا به انجام واجبات فرمان داده است، به مدارا با مردم نیز دستور داده است. طبق فرموده رسول خدا ﷺ، «مدارا» یک تکلیف اخلاقی در اسلام است.^۱

۳-۳- اصلاح جامعه با مدارا

پیامبران الهی برای اصلاح مردم و تربیت آنان آمدند و مؤثرترین وسیله برای اصلاح مردم مدارا خواهد بود، و پیامبر اکرم ﷺ آن را به زیبایی بکار بست و مردم را به پذیرفتن حق وادار می نمود. آن حضرت می فرماید: «ما جمعیت پیامبران، همان طور که به برپا کردن واجبات فرمان یافته ایم، به مدارا با مردمان فرمان داده شده ایم.»^۲ و بدون مدارا زندگی مردم صحیح نخواهد شد، و رفتار نرم و مدارا با مردم برای جلو بردن اهداف اصلاح خیلی مهم است و روابط اجتماعی انسان در گرو ملامت و مدارا است. مدارا با مردم مساوی با اداء واجبات معرفی شده است. اگر انسان واجبات را انجام ندهد نزد خدا عذاب دارد همچنان عدم رعایت مدارا با دیگران در حیات خود نیز عقاب دارد.

۳-۴- مدارا، نصف زندگی

چنان که پیامبر خدا ﷺ فرمود: رفق و مدارا نیمی از زندگی است.^۳ پیامبر اعظم ﷺ همیشه بدنبال اخلاق مردم و بوجود آوردن جامعه ای اخلاقی بود و این امر بدون مدارا تحقق نمی یابد. امام صادق علیه السلام از آن حضرت روایت کرده است که فرمود: آیا شما را از شبیه ترین شما به خودم خبر ندهم؟ گفتند: چرا ای رسول خدا. فرمود: خوش خلق ترین و نرم خوترین شما، و نیکوکارترین شما نسبت به

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۱۷. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَمْرِي رَبِّي بِمُدَارَاةِ النَّاسِ كَمَا أَمَرَنِي بِأَدَاءِ الْفَرَائِضِ؛ محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۲۰۰؛ أبو القاسم پاینده، نهج الفصاحة، ص ۲۹۰؛ سعید حوی، الاساس فی التفسیر، ج ۲، ص ۷۴۶-۴۸۱.

۲. محمد بن الحسن طوسی، الأمالی، ص ۵۲۱. أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: إِنَّا أَمْرْنَا مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ بِمُدَارَاةِ النَّاسِ كَمَا أَمْرْنَا بِإِقَامَةِ الْفَرَائِضِ.

۳. حسن بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۵۶. قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَلْرِّفْقُ نِصْفُ الْعَيْشِ.

خویشانش، و با محبت‌ترین شما نسبت به برادران دینی‌اش، و بردبارترین شما بر حق، و خشم فرو برده‌ترینتان، و باگذشت‌ترین شما، و انصاف و رزترین شما در حال خشنودی و خشم.^۱

۳-۵- مدارا، فرمان خدا

پیامبر خدا ﷺ از سوی خدا مأموریت یافته که با مردم با مدارا رفتار و برخورد کند در حدیثی چنین آمده است که جبرئیل، به محضر رسول خدا ﷺ آمد و از سوی خدا چنین پیام آورد که: «ای محمد ﷺ! پروردگارت سلام می‌رساند و به تو می‌گوید: با بندگان من مدارا کن.»^۲

۳-۶- مدارا، نتیجه عقل

برخی امور از جهت عقل حسن و برخی قبیح اند مثل ظلم کردن به دیگران بد است و مدارا کردن با مردم از جهت عقل خوب است، و از نگاه عقل مدارا نمودن در زندگی شخصی و اجتماعی، ضروری است و ضرورت آن بر کسی پوشیده نیست. و مدارا کردن با مردم، نشانه عقل انسان است و پیامبر خدا ﷺ فرمود: و اساس عقل مداراست و نیکوکاران دنیا نیکوکاران آخرتند.^۳

بعد از ایمان خدا دوستی با مردم در روایات بیان شده است. آن حضرت در این باره فرمود: اساس عقل پس از ایمان به خدا دوستی با مردم و نیکوکاری با

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۲۴۱؛ حسن بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۴۸. قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَشْبَهِكُمْ بِي؟ قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ. قَالَ: أَحْسَنُكُمْ خُلُقًا وَ أَلْيَنُكُمْ كَنَفًا وَ أَبْرَكُمْ بَقْرَاتِهِ وَ أَشَدَّكُمْ حُبًّا لِإِخْوَانِهِ فِي دِينِهِ وَ أَصْبِرُكُمْ عَلَى الْحَقِّ وَ أَكْظَمُكُمْ لِلْغَيْظِ وَ أَحْسَنُكُمْ عَفْوًا وَ أَشَدَّكُمْ مِنْ نَفْسِهِ إِنْصَافًا فِي الرِّضَا وَ الْعُضْبِ.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۱۷؛ حر عاملی، وسایل الشیعه، ج ۱۲، ص ۲۰۰؛ محمد نوری، مستدرک الوسائل، ج ۹، ص ۳۵، جَاءَ جِبْرَائِيلُ ﷺ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ رَبُّكَ يُقْرِئُكَ السَّلَامَ وَ يَقُولُ لَكَ دَارَ خَلْقِي.

۳. ابو القاسم پاینده، نهج الفصاحه، ص ۴۹۶؛ حسن بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۴۲؛ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: رَأْسُ الْعَقْلِ الْمَدَارَةُ وَ أَهْلُ الْمَعْرُوفِ فِي الدُّنْيَا أَهْلُ الْمَعْرُوفِ فِي الْآخِرَةِ.

نیک و بد است.^۱ ویژگی عاقل مدارا نمودن با مردم، و پیامبر اکرم ﷺ فرمودند: عاقل‌ترین مردم کسی است که با آنها بیشتر از همه مدارا می‌کند و پست‌ترین مردم کسی است که به مردم بیشتر اهانت می‌کند.^۲ و در روایت دیگر آمده است. که ثمره عقل مدارا کردن با مردم است.^۳ و در حدیث می‌خوانیم که رسول خدا ﷺ فرمود: عاقل‌ترین مردم کسی است که با مردم بیشتر از همه مدارا می‌کند.^۴

و از این چند روایات این نکته به صورت آشکار روشن می‌شود که مدارا نشانه آدم عاقل است و او می‌تواند رفتار اجتماعی با اقشار مختلف مردم جهان برقرار کند.

۳-۷- مدارا و حکمت

هر چیزی سری دارد، انسان هم سر دارد، بدون سر انسان هیچ ارزش ندارد بلکه انسان، انسان نیست، حکمت هم سر دارد و سر او مدارا با مردم است. و پیامبر اکرم ﷺ فرمود: مدارا سر حکمت است، خدایا! کسی که عهده‌دار چیزی از امور امت من بشود پس به آنها مدارا و رفق کند، تو با او مدارا و رفق کن و

۱. محمد بن علی ابن بابویه، عیون أخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۳۵؛ ابو القاسم پاینده، نهج الفصاحة، ص ۴۹۷. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: رَأْسُ الْعَقْلِ بَعْدَ الْإِيمَانِ بِاللَّهِ التَّوَدُّدُ إِلَى النَّاسِ وَاصْطِنَاعُ الْخَيْرِ إِلَى كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ.

۲. محمد بن علی ابن بابویه، کتاب من لا يحضره الفقيه، ج ۴، ص ۳۹۵؛ محمد بن علی ابن بابویه، الأملی، ص ۲۱؛ محمد بن علی ابن بابویه، معانی الأخبار، ص ۱۹۶؛ ابو القاسم پاینده، نهج الفصاحة، ص ۲۲۳. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَعْقَلُ النَّاسِ أَشَدُّهُمْ مَدَارَاةً لِلنَّاسِ وَ أَذَلُّ النَّاسِ مِنْ أَهَانَ النَّاسِ.

۳. علی بن محمد لیثی واسطی، عیون الحکم و المواعظ، ص ۲۰۷. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: ثَمَرَةُ الْعَقْلِ مَدَارَاةُ النَّاسِ.

۴. محمد بن علی ابن بابویه، کتاب من لا يحضره الفقيه، ج ۴، ص ۳۹۵؛ محمد بن علی ابن بابویه، الأملی، ص ۲۱؛ محمد بن علی ابن بابویه، معانی الأخبار، ص ۱۹۶. ابو القاسم پاینده، نهج الفصاحة، ص ۲۲۳. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَعْقَلُ النَّاسِ أَشَدُّهُمْ مَدَارَاةً لِلنَّاسِ.

کسی که بر آن‌ها جدایی کند تو بر او جدایی کن.^۱ آن حضرت این را به صورت یک دعا بیان فرموده است هر کس در امت من مدارا کند یا شکاف کند خدا هم با او همین کار می‌کند.

۳-۸- مدارا، بعثت

بعثت پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ یکی از حادثه‌های سرنوشت ساز در تاریخ بشری بود. و یکی از نعمت‌های الهی بعثت آن حضرت بود و شناختن اهداف بعثت و ارسال پیامبران و کتب الهی آن‌ها از مباحث لازم است. و هنگامی که هدف بعثت پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ معلوم می‌شود ارزش و مقام پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نیز معلوم خواهد شد اگر خداوند متعال پیامبر اعظم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ را مبعوث نمی‌کرد، تا ابد مردم در گمراهی می‌ماندند. لذا خداوند بهترین مخلوق خود را با دین حق مبعوث فرمود. خداوند فرمود: او کسی است که رسولش را با هدایت و آیین حق فرستاد، تا آن را بر همه آیین‌ها غالب گرداند، هر چند مشرکان کراهت داشته باشند.^۲

به وسیله او تمام بشریت را در تمام زمان به طرف حق و حقیقت هدایت کنند تا بی‌فرهنگی و بی‌تمدنی تبدیل به یک جامعه متمدن خواهد شد، و خود پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: من به مدارا با مردم مبعوث شده‌ام.^۳ دین اسلام معتدل و ملایم و مدارا محور است و نیز فرمود: من با دین معتدل و حق‌گرای با گذشت یا آسان برانگیخته شده‌ام و هر کس با سنت من مخالفت ورزد از من نیست.^۴ از این روایت به دست می‌آید که مدارا از سنت رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ است.

۱. محمدبن زین الدین ابن ابی جمهور، عوالی اللثالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیة، ج ۱، ص ۳۷۱. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الرَّفْقُ رَأْسُ الْحِكْمَةِ اللَّهُمَّ مَنْ وَلِيَ شَيْئاً مِنْ أُمُورِ أُمَّتِي فَرَفَقَ بِهِمْ فَارْفَقْ بِهِ وَمَنْ شَقَّ عَلَيْهِمْ فَاشْتَقْ عَلَيْهِ.

۲. توبه، ۳۳. هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ.

۳. ابوالقاسم پاینده، نهج الفصاحة، ص ۳۷۳. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بَعَثْتُ بِمَدَارَاةِ النَّاسِ.

۴. محمد محسن فیض کاشانی، الوافی، ج ۶، ص ۶۹؛ ابوالقاسم پاینده، نهج الفصاحة، ص ۳۷۳. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بَعَثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّمْحَةِ السَّهْلَةِ. وَ مَنْ خَالَفَ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي.

۳-۹- مدارا، صدقه و شهادت

مدارا کردن علاوه بر این که زندگی اجتماعی را با صفا و شیرین می‌نماید، صدقه محسوب می‌شود و هم‌چنین اجر و ثواب شهید در راه خدا را دارد، پیامبر اکرم ﷺ فرمودند: هر کسی که با مردم مدارا کند مانند آن است که شهید مرده است و فرمودند مدارا با مردم صدقه در راه خدا می‌باشد.^۱ و وجه مشابهت صدقه و مدارا در این جهت است که با مدارا کردن، نیاز عاطفی دیگران برطرف می‌شود و با صدقه نیاز اقتصادی مردم تأمین می‌شود.

۳-۱۰- مدارا، تبلیغ رسالت

خداوند همه پیامبران را برای هدایت مردم فرستاده است و هدف آنان ابلاغ پیام الهی به مردم بوده است، اما در رسالت خویش راه‌های مختلف به کار بردند، و پیامبر اکرم ﷺ نیز مأمور به تبلیغ رسالت الهی همراه با مدارا بوده است و چنین فرمود: من مأمور به مدارا با مردم بودم همان طور مأمور به تبلیغ رسالت الهی بودم.^۲ مدارا برابر رسالت است.

۳-۱۱- مدارا، فضیلت بر دیگران

برتری پیامبران الهی بر بندگان به‌خاطر مدارا با دوستان و دشمنان در طول رسالت شان بوده است، لذا پیامبر خدا ﷺ فرمود: خداوند از این رو پیامبران را بر دیگر مردمان برتری داد که با دشمنان دین خدا بسیار با مدارا رفتار می‌کردند و برای حفظ برادری با همکیشان خود، نیکو تقیه می‌کردند.^۳

۱. محمد بن احمد فتال نیشابوری، روضة الواعظین و بصیرة المتعظین، ج ۲، ص ۳۷۹؛ ابوالقاسم پاینده، نهج الفصاحة، ص ۷۴۰؛ علی بن حسن طبرسی، مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، ص ۲۸۵. قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: مِنْ عَاشَ مَدَارِيًا مَاتَ شَهِيدًا وَقَالَ مَدَارَاةَ النَّاسِ صَدَقَةٌ.

۲. طبرسی، علی بن حسن، مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، ص ۱۷۷؛ حر عاملی، محمد بن حسن، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ج ۹، ص ۳۵؛ ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، ص ۴. وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أُمِرْتُ بِمَدَارَاةِ النَّاسِ كَمَا أُمِرْتُ بِتَبْلِيغِ الرِّسَالَةِ.

۳. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار، چاپ دوم، بیروت، ناشر: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق، ج ۷۲، ص ۴۰۱؛ حسن بن علی ﷺ، التفسیر المنسوب الی الامام العسکری، ص ۳۵۵. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ الْأَنْبِيَاءَ إِنَّمَا فَضَّلَهُمُ اللَّهُ عَلَى خَلْقِهِ بِشِدَّةِ مَدَارَاتِهِمْ لِأَعْدَاءِ دِينِ اللَّهِ، وَحَسَنِ تَقِيَّتِهِمْ

نکته‌ای که باید در روایات مدارا بدان توجه کرد این است که در بسیاری روایات، لفظ «النَّاس» است.^۱ یعنی تمام مردم فارغ از اعتقاد و ایمانشان، چنان‌که در قرآن کریم نیز وقتی خداوند می‌فرماید «یا ایها الناس» منظور هر گروه و دسته از انسان‌ها با هر عقیده‌ای است و این فرق می‌کند با جایی که می‌فرماید: «یا ایها الذین آمنوا». این که حضرت رسول ﷺ می‌فرماید از اموری که باعث اتمام و صحت کامل کارها و امور می‌شود، «اخلاق» است که با همه‌ی مردم مدارا کند. پیامبر خدا ﷺ: به هر کس پنج چیز عطا شده باشد، برای ترک کردن عمل آخرت عذری ندارد: و یکی از آن‌ها، اخلاقی خوش که بوسیله آن با مردم مدارا کند.^۲ قطعاً منظور، «مردم» با هر اعتقادی می‌باشند و بلکه این مدارای با دیگر پیروان ادیان و مذاهب را نیمی از ایمان خودت می‌داند و این خیلی نکته‌ی مهمی است. یعنی پیامبر اکرم ﷺ نیمی از ایمان در گرو همین مدارا با همه‌ی اقشار مردم و همه‌ی پیروان عقیده هاست.

و از مجموع روایات به دست می‌آید که مدارا در نزد پیامبر خدا ﷺ اهمیت بسیاری در مدت رسالت آن حضرت داشت و مدارا و خوش رفتاری با دیگران در اسلام، یک فرهنگ اصیل است، و خداوند هم به پیامبر اکرم ﷺ بر مدارا نمودن با همه نوع مردم تأکید فراوان نموده است. و در نتیجه از آیات قرآن و روایات رسول خدا ﷺ به دست می‌آید که مدارا در فرهنگ دین اسلام منزلت و مقام والای دارد، در عصر حاضر به مدارا و رفتار ملایمت بیشتر از گذشت محتاج هستیم. در این زمان برخی به‌خاطر بی توجهی از قرآن و روایات نورانی آن حضرت مرتکب جرم‌های بزرگ می‌شوند. و هیچ استفاده‌ای از سیره ایشان

لأجل إخوانهم في الله .

۱. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحة، ص ۷۲۰؛ ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، ص ۴۲. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَدَارَاةُ النَّاسِ؛ كَلْبِنِي، مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ، الْكَافِي، ج ۲، ص ۱۱۷. أَمَرَنِي رَبِّي بِمَدَارَاةِ النَّاسِ؛ ابْنُ بَابُوَيْه، مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ، الْأَمَالِي، ص ۲۱؛ پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحة، ص ۲۲۳. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَعْقَلُ النَّاسِ أَشَدُّهُمْ مَدَارَاةً لِلنَّاسِ.

۲. احمد بن محمد بن خالد برقی، المحاسن، ج ۱، ص ۶؛ محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۱۶؛ حسن بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۳۲۴. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ أَعْطَى خُمْسًا لَمْ يَكُنْ لَهُ عَذْرٌ فِي تَرْكِ عَمَلِ الْآخِرَةِ: ... خُلِقَ يُدَارَى بِهِ النَّاسُ...

نمی‌برند و در نتیجه چهره اسلام ناب را در جهان زشت معرفی می‌کنند. از این جهت ما باید از سیره و سنت پیامبر پیروی کنیم.

۴- آثار و فواید مدارا

در دنیا هر چیز فائده‌ای دارد. مدارا و نرمی با مردم نیز فوائد بسیاری دارد، پیامبر خدا ﷺ فرمود: نرمی و ملاطفت روی هر چیزی گذاشته شود، آن را زینت می‌دهد و از هر چه برداشته شود آن را زشت می‌کند.^۱ مدارا در این روایت زینت شمرده شده و هر چیزی که مزین باشد، همه آن را می‌پسندند، و بدون زینت مورد پذیرش واقع نمی‌شود، همین طور مدارا با دیگران باعث می‌شود که انسان پیش خدای مهربان محبوب گردد، رسول گرامی ﷺ فرمود: هیچ دو نفری با هم رفاقت و همدمی نکنند، جز آن‌که نرمیش با رفقتش بیشتر است، نزد خدای عزوجل پاداشش بزرگ‌تر و محبوبیتش بیشتر است.^۲

انسان به وسیله مدارا می‌تواند در بین مردم و در دل آنان محبوبیت پیدا کند، و هر کس به او احسان یا نیکی کند به او تمایل و الفت پیدا می‌کند از این جهت کسانی که چهره‌ای گشاده و روی خوش دارند و با اخلاق نیکو با دیگران رفتار می‌کنند، آن‌ها دوستان زیادی دارند نسبت به کسانی که دارای چهره‌ای خشن، عبوس و رفتار خشک دارند. یعنی هر کس که با مردم نرم خو و مهربان نباشد و از یاری کردن و کمک آن‌ها خودداری کند، مردم نیز از محبت و مهر به او دریغ خواهند کرد. و در نتیجه فرد در زندگی اجتماع تنها خواهد بود.

مدارا، یک کلید پیروزی و علامت سرشت نیک به حساب می‌آید و مشکلات و سختی‌ها را آسان می‌کند و انسان را به طرف صلح، دوستی می‌کشاند. و در تعریف مدارا گفته‌اند: «عبارت است از این‌که اگر از کسی ناگواری به تو برسد

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۲، ص ۱۱۹. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ الرَّفْقَ لَمْ يُوضَعْ عَلَى شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ وَلَا نُزِعَ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شَانَهُ.
۲. همان، ج ۲، ص ۱۲۰. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَا اصْطَحَبَ اثْنَانِ إِلَّا كَانَ أَحْظَمُهُمَا أَجْرًا وَأَحْبَهُمَا إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَرْفَقَهُمَا بِصَاحِبِهِ.

تحمل نمایی و به روی خود نیاوری.»^۱ انسان از ابتدای زندگی موجودی اجتماعی است و به عبارت دیگر باهم نوع خود در ارتباط است، و بشر به خاطر تکبر و خود پسندی در جهان جنگ و نزاع و درگیری بوجود می‌آورد، از این جهت در بعضی از موارد انسان‌ها با یک دیگر اختلاف پیدا می‌کنند. و برای داشتن زندگی سالم و دور از هر گونه درگیری و نزاع و اختلاف، لازم است که ما باید اخلاق نیکو و برخورد نرم، و شایسته با دیگران داشته باشیم. به همین خاطر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: مدارای با مردم، نیمی از ایمان و نرمی و مهربانی با آنان نیمی از زندگی است.^۲

یکی از برجسته و شایسته‌ترین صفت‌های رسول اکرم صلی الله علیه و آله مدارا و نرم خوی با مردم بود، آن حضرت در مقابل رفتار جاهلانه بعضی از مردم از خود نرمی و مهربانی نشان می‌داد، و با گروه‌های مختلف مدارا و سازگاری داشت. آن حضرت فرمود: من مأمور به سوی همه مردم شده بودم.^۳ یکی از عوامل محبوبیت یافتن آن حضرت در بین مردم و گرایش افراد و جماعت‌های گوناگون به ایشان به خاطر مدارا، نرم خوی و خوش خلقی آن حضرت با مردم بوده است.^۴ از مجموع آیات و روایات آثار و فوائد گوناگون به دست می‌آید که مدارا در زندگی فردی و اجتماعی انسان نقش مؤثر داشته و در آینده هم خواهد داشت، و در این جا به برخی از آثار و فوائد مهم آن اشاره می‌کنیم:

۴-۱- بهتر شدن دنیا و آخرت در سایه مدارا

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: رفق و مدارا در چیزی قرار داده نمی‌شود مگر آن را زینت می‌دهد و خشونت و تندی بر چیزی قرار داده نمی‌شود مگر آن را زشت می‌کند. پس اگر به کسی رفق و مدارا عطا شود، خیر دنیا و آخرت به او داده شده

۱. نراقی، ملا احمد، معراج السعاده، چاپ چهارم، مؤسسه انتشارات هجرت، ۱۳۷۶، ص ۲۵۱.

۲. ابوالقاسم پاینده، نهج الفصاحة، ص ۷۲۰؛ محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۱۷؛ حسن بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۴۲. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مُدَارَاةُ النَّاسِ نَصْفُ الْإِيمَانِ وَالرِّفْقُ بِهِمْ نَصْفُ الْعَيْشِ.

۳. حسن بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۴. وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أُمِرْتُ بِمُدَارَاةِ النَّاسِ.

۴. منوچهر الهی، سیره پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله از نگاهی دیگر، ص ۱۳۶.

و کسی که از مدارا محروم باشد، از خیر دنیا و آخرت محروم خواهد بود.^۱ پیامبر اعظم ﷺ مأمور به اصلاح زندگی دنیا و زندگی آخرت مردم بود و این امر باعث دیگرگونی و تحوّل جامعه انسانی به سوی کمال، در سایه رفق و مدارا حاصل می‌شود. پیامبر اکرم ﷺ بهره‌مندی صحیح از زندگی دنیا و زندگی آخرت را بر مدارا استوار می‌داند و از این رو ایشان فرمود: هر کس را که بهره‌ای از مدارا داده‌اند، بدون شک بهره‌اش را از خیر دنیا و آخرت داده‌اند. و هر کس از رفق و مدارا محروم شد او از بهره دنیا و آخرت محروم شده است.^۲ و در روایت دیگری نیز رسول اکرم ﷺ فرمود: هر کس از مدارا محروم شده است، از همه خوبی‌ها محروم مانده است.^۳ عدم مدارا با مردم محرومیت از هر نوع خوبی محسوب می‌شود.

۴-۲- سامان دهی امور

برخی کارهای در دنیا باعث نجات از عذاب الهی می‌شوند، برخی دیگر موجب عذاب می‌شوند. پیامبر اسلام ﷺ فرموده‌اند: سه خصلت است که اگر کسی از آن برخوردار نباشد کارش سامان نمی‌یابد: ۱- تقوایی که آدمی را از گناه باز دارد؛ ۲- اخلاقی که به کمک آن با مردم بسازد و مدارا کند؛ ۳- حلمی که نادانی جاهل با آن پاسخ داده شود.^۴ مدارا با مردم و مردمی شدن خصلت خوبی از نظر آن حضرت شمار می‌شود.

۱. فضل‌الله بن علی راوندی کاشانی، النوادر، ص ۴. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَا وَضِعَ الرَّفْقُ عَلَى شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ، وَ لَا وَضِعَ الْخَرْقُ عَلَى شَيْءٍ إِلَّا شَانَهُ فَمَنْ أُعْطِيَ الرَّفْقَ أُعْطِيَ خَيْرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَ مَنْ حُرِمَهُ فَقَدْ حُرِمَ خَيْرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ.

۲. عبدالرحمن بن ابی بکر سیوطی، الدر المنثور فی تفسیر المأثور، ج ۲، ص ۷۴؛ ابوالقاسم، پاینده، نهج الفصاحة، ص ۷۵۶. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنَ الرَّفْقِ فَقَدْ أُعْطِيَ حَظَّهُ مِنْ خَيْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَ مَنْ حُرِمَ حَظَّهُ مِنَ الرَّفْقِ فَقَدْ حُرِمَ حَظَّهُ مِنْ خَيْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ.

۳. حسین بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۴۹. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ حُرِمَ الرَّفْقُ فَقَدْ حُرِمَ الْخَيْرُ كُلُّهُ؛ محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۴، ص ۱۵۲؛ ابوالقاسم پاینده، نهج الفصاحة، ص ۷۷۵.

۴. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۱۶. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: ثَلَاثٌ مَنْ لَمْ يَكُنْ فِيهِ لَمْ يَتِمَّ لَهُ عَمَلٌ: وَرَعٌ يَحْجِزُهُ عَنِ مَعَاصِي اللَّهِ، وَ خَلْقٌ يَدَارِي بِهِ النَّاسَ، وَ حِلْمٌ يَرُدُّ بِهِ جَهْلَ الْجَاهِلِ.

۴-۳- محبوبیت

یکی از آثار اجتماعی و دنیوی مدارا، جلب و جذب محبت است، این مسأله به تجربه تقریباً برای همه ثابت شده است که با مدارا و برخورد های محبت آمیز و مسالمت آمیز می توان دل های مردم اعم از مخالفان و دشمنان را به دست آورد. نه تنها افراد عادی مجذوب اخلاق حسنه می شوند، بلکه با مدارا می توان در میان مردم کسب محبوبیت کرد، چرا که درگیری با نا آگاهانه و جاهلانه، آدمی را در نظر مردم پست، حقیر و بی ارزش می کند. در مقابل، صبر و بزرگواری، به او شخصیت و بزرگی می دهد. و به گفته حافظ:

به خلق و لطف توان کرد صید اهل نظر به بند و دام نگیرند مرغ دانارا.^۱
و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: هرگاه خدا خیر کسانی را بخواهد آن ها را به سوی مدارا می کشاند و کسی که از مدارا محروم شد از همه ی خوبی ها محروم است.^۲ و این فضیلت مدارا است که شهرها آباد و عمرها را زیاد می کند زیرا در ویرانی، آبادی ها به خاطر درگیری ها، دشمنی و پرخاشگری است. هرگاه پرخاشگری جای خود را به خوش رویی، حسن خلق و مدارا دهد، محبت و مودت و خیر و برکت و ... حاصل می شود.

طبیعی است که وقتی بشر با صفا و صلح زندگی می کند در وجودشان احساس راحتی می کند و هم چنین اگر با مدارا و حسن خلق، و برخوردهای محبت آمیز داشته باشد آن ها فشار روحی و نفسی ندارند، دیگر این که سبب افزونی روزی ها و درآمدها می شود چون افراد تندخو گرفتار ناراحتی های روحی می شوند، البته اسلام طرفدار مدارا و حسن خلق به عنوان یک عمل ریاکارانه، آن گونه که در دنیای مادی امروز معمول است، نیست ولی در عین حال حسن خلق را گنج روزی می شمارد. بنابر این آن ها که دارای حسن خلقند هم در نزد خدا محبوبند و هم در نزد مردم. و در زندگی فردی و اجتماعی موافقند، چون مدارا و حسن خلق می تواند بسیاری از عیب ها و ضعف های انسان را بپوشاند.

۱. شمس الدین محمد حافظ شیرازی، دیوان حافظ، ص ۵۴.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۱۹. قال النبی صلی الله علیه و آله: إن فی الرِّفْقِ الزَّیَادَةَ وَ الْبُرْكَهَ وَ مَنْ یُحْرَمِ الرِّفْقَ یُحْرَمِ الْخَیْرَ.

۴-۴- وحدت جامعه

اسلام دین وحدت است و کنار هم زندگی کردن با وجود اختلافات عقیدتی، قرآن بر مدارا و مسالمت و جلوگیری از جدایی تأکید می‌کند، و ضرورت مدارا و وحدت عامل اصلی حفظ اسلام است، و یکی دیگر از آثار مدارا، حفظ وحدت جامعه می‌باشد که با گسترش یافتن مدارا تعداد دوستان بیشتر می‌شود و تعداد دشمنان و مخالفان کم می‌شود به همین سبب است، خدای متعال خطاب به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: اگر تندخو و سخت‌دل بودی قطعاً از اطراف تو، پراکنده می‌شدند.^۱ در آیه دیگر به صورت آشکار می‌فرماید: و همگی به ریسمان خدا (قرآن و اسلام) چنگ زنی و پراکنده نشوید، و نعمت (بزرگ) خدا را بر خود بیاد آرید که چگونه دشمن یکدیگر بودید و او در میان دل‌های شما الفت ایجاد کرد، و به برکت نعمت او برادر شدید، و شما بر لب حفره‌ای از آتش بودید، خدا شما را از آن‌جا برگرفت (و نجات داد) این چنین خداوند آیات خود را برای شما آشکار می‌سازد شاید هدایت شوید.^۲

بر اساس این آیه اتحاد، اخوت و الفت را بنیاد نهاد و به این ترتیب به مسلمانان را دستور داده که اختلاف‌ها را کنار بگذارند.

به وسیله مدارای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وحدت در میان قبائل کینه‌توز عرب به وجود آمد. به نقل از تفسیر نمونه یکی از دانشمندان معروف انگلیسی بنام جان دیون پورت می‌نویسد: «محمد یک نفر عرب ساده، قبائل پراکنده کوچک و برهنه و گرسنه کشور خودش را مبدل به یک جامعه فشرده و با انضباط نمود و در میان ملل روی زمین آن‌ها را با صفات و اخلاق تازه‌ای معرفی کرد، و در کمتر از سی سال، این طرز و روش امپراطور قسطنطنیه را مغلوب کرد، و سلاطین ایران را از بین برد. سوریه و بین‌النهرین و مصر را تسخیر کرد و دامنه فتوحاتش را از

۱. آل عمران، ۱۵۹. لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ.

۲. همان، ۱۰۳. وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَ لَا تَفَرَّقُوا وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ اِذْ كُنْتُمْ اَعْدَاءً فَالَفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَاصْبِرْتُمْ بِنِعْمَتِهِ اِخْوَانًا وَ كُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ.

اقیانوس اطلس تا کرانه دریای خزر و تا رود سیحون بسط داد.»^۱

۴-۵- تقویت ارتباطات اجتماعی

ارتباط اجتماعی به وسیله مدارا محکم می‌شود و کدورت‌ها، دشمنی‌ها، حسد و اختلاف‌ها را از بین می‌برد و انسجام و وحدت امت می‌شود، زیرا ریشه‌ی بسیاری از کشمکش‌ها و درگیری‌ها را می‌توان در عدم وجود روحیه‌ی مدارا در جامعه یافت. و قوام اجتماع به میزان مدارای افراد در برابر خطاهای دیگران و روحیه‌ی همکاری، وابسته است. و یکی دیگر از نمونه مدارا عیادت مریض است. و از امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام روایت شده که وقتی سلمان فارسی بیمار شد آن حضرت برای عیادت او رفتند و به او فرمودند: ای سلمان همانا در مریضی تو سه خصلت وجود دارد یک: نزدیک شدن شما به خدا با ذکر کردن او. دو: دعای شما مستجاب است. سه: بیماری بر تو غیر از ریختن گناه چیز دیگر نمی‌خواند، خداوند تو را تا مرگت به عافیت و سلامت بهره‌مند سازد.^۲

۴-۶- ایجاد دوستی و الفت با گروه‌ها و ملت‌های دیگر

مدارا یک هماهنگی، با وجود اختلافات است. و آن یک وظیفه اخلاقی است، و علاوه بر این یک ضرورت سیاسی و حقوقی هم است. مدارا صلح را ممکن می‌سازد، و کمک می‌کند تا فرهنگ صلح بر جنگ غالب گردد. و به عبارت دیگر مدارا حقوق بشر، دولت و خانواده‌ها را استوار نگاه می‌دارد. هرگاه انسان می‌بیند که طرف مقابل با مدارا برخورد می‌کند و بدی را به بدی جواب نمی‌دهد، آن وقت وجدان انسان بیدار می‌شود و به طرف مقابل تمایل پیدا می‌کند. و دشمنی و کینه خود را به محبت و دوستی تبدیل می‌کند. قرآن این واقعیت را چنین بیان می‌کند: هرگز نیکی و بدی یکسان نیست بدی را با نیکی دفع کن، ناگاه خواهی دید همان کس که میان تو و او دشمنی است، گویی دوستی گرم و صمیمی

۱. ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۳، ص ۳۱.

۲. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، ص ۳۶۱. قَالَ الصَّادِقُ عَلَيْهِ السَّلَام: عَادَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْفَارِسِيَّ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - فَقَالَ: يَا سَلْمَانَ، إِنَّ لَكَ فِي عِلَّتِكَ ثَلَاثَ خِصَالٍ: أَنْتَ قَرِيبٌ مِنَ اللَّهِ بِذِكْرِهِ وَ دَعَاؤِكَ مُسْتَجَابٌ وَ لَا تَدْعُ الْعِلَّةَ عَلَيْكَ ذَنْبًا إِلَّا حَطَّتهُ مَتَعَكَ اللَّهُ بِالْعَافِيَةِ إِلَى أَنْقِضَاءِ أَجَلِكَ.

است.^۱

در تفسیر آیین قوق چنین آمده است «خصلت‌های نیک با صفات زشت برابر نیستند، بنا بر این صبر و غضب برابر نبوده، بردباری و جهل، مدارا و خشونت، عفو و بدی صفاتی هستند که با یکدیگر برابر نمی‌باشند. سپس خداوند بزرگ صفات و ملکات مدارا و سازش و نیکی را که: برای دعوت کننده لازم است بیان کرده می‌فرماید: (ادْفَعْ بِأَلْتِي هِي أَحْسَنُ) و پیامبر خدا ﷺ را مورد خطاب قرار داده می‌فرماید: با حَقَّتْ باطلِ آنان را، و با حلم و بردباریت نادانی، و با عفو و بدی‌های آنان را پاسخ بده. (فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ) یعنی: هر گاه تو دشمنان خودت را به نرمی و مدارا پاسخ دادی دشمنی که از نظر مذهبی با تو خصومت داشت به صورت دوستی مهربان از نظر دینی، و فامیلی عزیز از نظر نسب در خواهد آمد.^۲ مدارا بین اشخاص، خانواده، قبائل و ملت‌ها دوستی و محبت ایجاد می‌کند.

۴-۷- افزایش رزق و برکت

در تعلیمات اسلامی مدارا و خوش اخلاقی، باعث خیر، برکت و زیادی رزق معرفی شده است. رسول گرامی ﷺ می‌فرماید: همانا در رفق و مدارا زیادی و برکت است و هر کس از فضیلت رفق محروم باشد، از خیر محروم ماند.^۳ و امام کاظم علیه السلام نیز فرموده‌اند: همانا رفق و نیکی و خوش اخلاق، سر زمین را آباد می‌سازد، و روزی را افزایش می‌دهد.^۴ بدیهی است که مدارا با مردم، حسن معاشرت و معامله با آنان، و در نتیجه، کسب اعتماد و اعتبار اجتماعی از مهم‌ترین

۱. فصلت، آیه ۳۴. وَ لَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ.

۲. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲۲، ص ۶.

۳. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۲، ص ۱۱۹. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنْ فِي الرَّفْقِ الزِّيَادَةُ وَالْبُرْكَهَ وَمَنْ يَحْرَمُ الرَّفْقَ يَحْرَمِ الْخَيْرَ.

۴. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، ص ۳۹۵. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنْ الرَّفْقُ وَالْبِرُّ وَحُسْنُ الْخُلُقِ يَعْمُرُ الدِّيَارَ وَيَزِيدُ فِي الرِّزْقِ.

اسباب کسب رزق است.^۱ علاوه بر این، ممکن است مدارا و خوش اخلاق از عوامل معنوی برکت و افزایش رزق می باشد.

۴-۸- جذب افراد به دین

به یقین ما می توانیم بگوییم که مدارا و خوش خلقی پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله، اولیاء دین و گروه مسلمانان در طول تاریخ، مهم ترین عوامل گسترش دین مبین اسلام و جذب عوام الناس به دینداری بوده است. روزی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر مشرکان مکه - همان سالها به آزار، ازیت و شکنجه مسلمانان پرداخته اند و آنان را از خانه های بیرون کردند- پیروز شد، با بیان محبت آمیز فرمود: امروز ملامت و توبیخی بر شما نیست! خداوند شما را می بخشد و او مهربان ترین مهربانان است.^۲ روز فتح مکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: زخمیان را نکشید و فراریان را دنبال نکنید و اسیر را به قتل نرسانید و هر که در به روی خود بندد در امان باشد یعنی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمان عفو عمومی را صادر فرمود.^۳ و مدارا باعث می شد که مخالفان و دشمنان اسلام و پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله جذب می شدند، و گروه گروه مردم مسلمان شدند، خداوند کریم فرمود: و ببینی مردم گروه گروه وارد دین خدا می شوند.^۴ از این رو، قرآن کریم نرم خویی و مدارای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را رحمتی از طرف خدا می داند که باعث گرایش مردم به ایشان می شد. و به طور کلی یکی از اهداف اسلام مدارا با مخالفان و زمینه سازی برای جذب آنان به طرف دین اسلام است.

۴-۹- سرمشق خوبی برای دیگر ادیان و ملت

وقتی دیگران به سوی اسلام و مسلمین نگاه می کند، و ویژگی های اخلاقی

۱. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، محقق، مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، سیدهاشم رسولی

محللاتی، چاپ دوم، تهران، ناشر: دار الکتب الإسلامیة، ۱۴۰۴ ق، ج ۸، ص ۲۳۹.

۲. یوسف، آیه ۹۲. لا تُثْرِبَ عَلَیْكُمْ الْیَوْمَ یَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِینَ.

۳. بلاذری، أبو الحسن أحمد بن یحیی، فتوح البلدان، چاپ اول، بیروت، دار و مکتبه الهلال،

۱۹۸۸م، ص ۹۴.

۴. نصر، آیه ۲. وَ رَأَیْتَ النَّاسَ یَدْخُلُونَ فِی دِینِ اللَّهِ أَفْوَاجًا.

پیامبر اعظم ﷺ و رفتار او نسبت به دیگران سرمشق خوبی برای دیگران می‌شود، و در کلام گوهر بار خود فرمودند: رفق و ملائمت خوشبختی و سعادت است و تندى و خشونت نحو ست آور است.^۱ و اگر دیگران خشونت و تندى از آن حضرت مشاهده نمودند حتماً از پذیرش اسلام و مسلمان شدن متنفر می‌شوند، طبیعت انسان هم همین تقاضا می‌کند که از دیگران سر مشق بگیرد.

۴-۱۰- رسیدن به ثواب شهیدان معرکه جنگ

پیامبر اکرم ﷺ فرمودند: هرکسى که با مردم مدارا کند مانند کسی که شهید مرده است و فرمودند مدارا با مردم صدقه در راه خدا می‌باشد.^۲

۱. کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، ج ۲، ص ۱۱۹. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: الرَّفْقُ يَمْنٌ وَالْخُرْقُ شَوْمٌ.
۲. فتال نیشابوری، محمد بن احمد، روضة الواعظین و بصيرة المتعظین، ج ۲، ص ۳۷۹؛ پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحة، ص ۷۴۰؛ طبرسی، علی بن حسن، مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، ص ۲۸۵. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ عَاشَ مُدَارِيًا مَاتَ شَهِيدًا وَقَالَ مُدَارَاةُ النَّاسِ صَدَقَةٌ.

نتیجه

با توجه به آیات و روایات روشن شد که مدارا نمودن در زندگی با افراد گوناگون از دیدگاه قرآن و سنت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بسیار اهمیت دارد، در روایات اهمیت مدارا به منزله نصف ایمان، شهادت در راه خدا و مساوی با اداء واجبات معرفی شده است. اگر انسان واجبات را انجام ندهد نزد خدا عذاب دارد هم چنان عدم رعایت مدارا با دیگران در حیات خود نیز عقاب دارد. آثار و فوائد زیادی در زندگی بشر دارد و برای هدایت جامعه به سوی سعادت، کمال و ابلاغ پیام الهی است و پیامبر صلی الله علیه و آله ما به عنوان نمونه و الگو حسنه است. و هدف اصلی مدارا، جذب مردم به سوی دین اسلام و هدایت مردم بود. و آن حضرت هم از سوی خدا مأمور به مدارا بود. و از اشتباهات و خطاهای مردم چشم پوشی بکند. و طبق فرمان خداوند که می فرماید: **فَاعْفُ عَنْهُمْ وَخُذِ الْعَفْوَ**. با عفو و بخشش بگیر یعنی با مدارا با مردم رفتار کن. و تا آن جا که ممکن بود، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مدارا می نمود چون ایشان مصادیق خلق عظیم بودند. پیامبر صلی الله علیه و آله در ابلاغ رسالت الهی هیچ وقت در دعوت خود در برابر فریبها و تهدیدها نه سستی ورزید و نه نرمش نشان داد. و برای قوم خویش دعای می کرد و فرمود: **اللَّهُمَّ اهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ**. و نظر من موضوع مدارا در تربیت به دیگران اهمیت بسیاری در زمان حاضر دارد و بسیاری گرفتاری های مردم جهان عدم توجه به مدارا و سیره آن حضرت است ما باید در تمام مراحل زندگی خویش از مدارا استفاده کنیم و از گرفتاری ها نجات می یابیم.

منابع و مأخذ

قرآن

آذرتاش، آذرنوش، فرهنگ معاصر عربی و فارسی، انگلیسی هانس رو، چاپ چهاردهم، تهران، ناشر: نشرنی، ۱۳۹۱.

ابن فارس، احمد بن فارس، معجم مقایس اللغة، چاپ اول، بیروت، لبنان، ناشر: دارالحیاء التراث العربی، ۱۴۲۲ق.

ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، مصحح علی اکبر غفاری، قم، ناشر: جامعه مدرسین، ۱۳۶۲.

-----، عیون أخبار الرضا علیه السلام، تهران، ناشر: نشر جهان، ۱۳۷۸ ق.

-----، کتاب من لا یحضره الفقیه، محقق علی اکبر غفاری، ناشر:

دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳ق.

-----، الأملی، چاپ ششم، تهران، ناشر: کتابچی، ۱۳۷۶.

-----، معانی الأخبار، محقق علی اکبر غفاری، چاپ اول، قم،

ناشر: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین، ۱۴۰۳ ق.

ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، محقق علی اکبر غفاری، چاپ

دوم، قم، ناشر: جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ق.

ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، چاپ سوم، بیروت، ناشر: دار صادر،

۱۴۱۴ ق.

ابن کثیر دمشقی، أبو الفداء اسماعیل بن عمر، البداية و النهاية، بیروت، دار

الفکر، ۱۴۰۷ق.

ابن أبی جمهور، محمد بن زین الدین، عوالی اللئالی العزیزیه فی الأحادیث

الدینیة، محقق مجتبی عراقی، چاپ اول، قم، ناشر: دار سیدالشهداء للنشر، ۱۴۰۵

ق.

ابن سعدواقدی، محمد بن سعد، الطبقات الكبرى، ترجمه محمود مهدوی

دامغانی، تهران، ناشر: فرهنگ و اندیشه، ۱۳۷۴.

الهی، منوچهر حسن، سیره پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله از نگاهی دیگر، چاپ اول، قم،

- مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۵.
- برقی، احمد بن محمد بن خالد، المحاسن، محقق، جلال الدین محدث، چاپ دوم، قم، ناشر: دار الکتب الإسلامیه، ۱۳۷۱ ق.
- بلاذری، أبو الحسن أحمد بن یحیی، فتوح البلدان، چاپ اول، بیروت، دار و مکتبه الهلال، ۱۹۸۸ م.
- پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، چاپ چهارم، تهران، ناشر: دنیای دانش، ۱۳۸۲.
- حق شناسی، علی محمد، فرهنگ معاصر هزاره، حسین سامعی، نرگس انتخابی، تهران، ۱۳۷۹.
- حر عاملی، محمد بن حسن، وسایل الشیعه، چاپ اول، قم، ناشر: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۹ ق.
- حوی، سعید، الاساس فی التفسیر، چاپ ششم، قاهره، ناشر: دار السلام، ۱۴۲۴ ق.
- حسن بن علی علیه السلام، التفسیر المنسوب إلى الإمام الحسن العسکری علیه السلام، چاپ اول، ایران، قم، ناشر: مدرسه الإمام المهدي عجل الله تعالی فرجه الشریف، ۱۴۰۹ ق.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، چاپ دوم، تهران، ناشر: مرتضوی، ۱۳۷۴.
- رشاد، علی اکبر، دمواکرسی قدسی، انتشارات فرهنگی دانش، ۱۳۸۲.
- راوندی کاشانی، فضل الله بن علی، النوادر، محقق احمد صادقی اردستانی، چاپ اول، قم، ناشر: دار الکتب، بی تا.
- زاهدی محمد امین، فرهنگ لغت انگلیسی، zodiac ویرایش ۱، ۲، ۱۳۸۳. لفظ tolerance.
- سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر، الدر المنثور فی تفسیر المأثور، قم، ناشر: کتابخانه مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ ق.
- شیرازی، حافظ، دیوان، قاسم غنی و علامه قزوینی، چاپ سوم، ناشر: انتشارات ساحل، ۱۳۷۹.
- شیرازی، حافظ، دیوان حافظ، شمس الدین محمد، تهران، انتشارات فرهنگ و

- قلم، ۱۳۷۸.
- صالحی دمشقی، محمدبن یوسف، سبل الهدی و الرشاد فی سیرة خیر العباد، چاپ اول، بیروت، ناشر: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۴ ق.
- طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، مترجمان، حسین نوری همدانی و شهید مفتاح، چاپ اول، تهران، ناشر: انتشارات فراهانی، ۱۳۶۰.
- طریحی، فخر الدین بن محمد، مجمع البحرین، محقق احمد حسینی اشکوری، چاپ سوم، تهران، ناشر: مرتضوی، ۱۳۷۵.
- طباطبایی، سیدمحمد حسین، تفسیر المیزان، ترجمه، سیدمحمد باقر موسوی همدانی، چاپ پنجم، قم، ناشر: دفتر انتشارات اسلامی جامعہ مدرسین حوزہ علمیہ قم، ۱۳۷۴.
- طوسی، محمد بن حسن، الأملی، چاپ اول، قم، ناشر: دار الثقافه، ۱۴۱۴ ق.
- طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، چاپ چهارم، قم، ناشر: الشریف الرضی، ۱۴۱۲ ق.
- طبرسی، علی بن حسن، مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، چاپ دوم، نجف، ناشر: المكتبة الحیدریة، ۱۳۸۵ ق.
- عبدالمحمدی، حسین، تساهل و تسامح از دیدگاه قرآن و عترت، قم، ظفر، ۱۳۸۱.
- فیومی، احمد بن محمد مقرئ، المصباح المنیر، چاپ اول، قم، ناشر: دار الهجره، ۱۴۰۵ ق.
- فردوسی، ابوالقاسم، شاهنامه فردوسی، تهران، ناشر: اساطیر، ۱۳۷۷.
- فتال نیشابوری، محمدبن احمد، روضة الواعظین و بصیرة المتعظین، چاپ اول، قم، ناشر: انتشارات رضی، ۱۳۷۵.
- فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی، الوافی، چاپ اول، اصفهان، ناشر: کتابخانه امام امیرالمؤمنین علی علیه السلام، ۱۴۰۶ ق.
- قرشی، سیدعلی اکبر، قاموس قرآن، چاپ ششم، تهران، ناشر: دارالکتب الاسلامیہ، ۱۳۷۱.
- کلینی، محمدبن یعقوب، الکافی، محقق علی اکبر غفاری و محمد آخوندی،

- تهران، ناشر: دار الکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ق.
- لیثی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ، محقق حسین حسینی بیرجندی، چاپ اول، قم، ناشر: دار الحدیث، ۱۳۷۶.
- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، چاپ اول، تهران، ناشر: دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۷۴.
- مقریزی، تقی الدین أحمد بن علی، إمتاع الأسماع بما للنبی من الأحوال و الأموال و الحفده و المتاع، چاپ اول، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۰ق.
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار، چاپ دوم، بیروت، ناشر: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ق.
- ، مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، سیدهاشم رسولی محلاتی، چاپ دوم، تهران، ناشر: دار الکتب الإسلامیه، ۱۴۰۴ق.
- نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، ناشر: مؤسسه آل البيت: قم، ۱۴۰۸ق.
- نراقی، ملا احمد، معراج السعاده، چاپ چهارم، مؤسسه انتشارات هجرت، ۱۳۷۶، ص ۲۵۱.
- هاشمی خویی، میرزا حبیب الله، منهاج البراعه فی شرح نهج البلاغه، چاپ چهارم، تهران، ناشر: مکتبه الإسلامیه، ۱۴۰۰ق.